

УДК 81'373.23-001.4

ГПЕРО-ГІПОНІМІЧНІ ВІДНОШЕННЯ ПРЕПОНЕНТІВ ТЕРМІНІВ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ ТА СЕМАНТИКО-КОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ

Іванова Н.Г., Кириченко Л.Г.

Одеський національний університет, м. Одеса, Україна

У статті розглядаються деякі питання аналізу структури багатоконпонентних термінів на -оним у структурно-функціональному та семантико-когнітивному аспекті.

Ключові слова: онім, препонент, терміноелемент, граматична структура терміна

Актуальність. Одним із пріоритетних напрямів сучасних досліджень у мовознавстві є звернення уваги до проблеми опису когнітивних основ валентнісних характеристик різноманітних мовних моделей. „Оскільки одна знакова форма може репрезентувати різні когнітивні структури, визначаючи власний семіотичний потенціал, то кожне значення має свою мотиваційну базу. Аналіз співвідношення значень номінативної одиниці потребує дослідження когнітивного підґрунтя семантичного розвитку як руху знака з одного фрагмента концептосистеми до іншого” [4, с. 174].

Постановка проблеми. Відношень між граматичною структурою терміна на *-оним*¹ і сформованою для його утворення синтаксичною конструкцією звернімося до вчення Арістотеля про дефініцію як визначення сутності: *Definitio fit per genus proximum et differentiam specificum*, тобто „означуване = родове поняття + видові відмінності” (означуване = означальне). Розроблену Арістотелем методикку встановлення дефініції можна порівняти з процесом розгортання інформації, що „дозволяє дати вичерпне визначення, яке показує, до якого саме родового поняття відноситься дане, з якими поняттями воно є спільним, які має загальні властивості, яка його функція та структура, чим саме вона відрізняється від родового поняття” [1, с. 15]. Існує думка, що дефініція створюється із значень інших слів, що виступають її компонентами [9, с. 70].

Маємо нагадати, що «значение любого комплексного (составного) знака может быть описано как функция значений его составляющих и отношений между ними при условии правильного определения самих этих отношений» [3, с. 149].

Дефініція зустрічається у формі рівняння, в якому між означуваним (у нашому випадку – терміном на *-оним*) і означальним, що становить суму родового поняття і видових відмінностей (у нашому випадку – синтаксичною конструкцією, сформованою для утворення терміна на *-оним*, всі імпліцитні смислові елементи якої експлікуються за допомогою інших слів та зв'язків між ними) існують відношення тотожності. Означуване

¹ Усі приклади наведені мовою, де функціонує об'єкт дослідження, тобто російською мовою.

(тобто – термін на *-оним*) доцільно розглядати як «знак, отражающий свертку мотивирующего его суждения в однословное обозначение со своей собственной ономазиологической и словообразовательной структурой, каждая из которых по-своему отражает следы мотивирующего его источника и по-своему организует конкретные значения той и другой» [2, с. 52-53].

Звідси випливає, що для встановлення семантичних відношень між компонентом *-оним* і його прототипом у дефініції необхідно вичленувати родові поняття (*genus proximum*), яке розкриває істотні ознаки терміна (див. "Мовознавство", № 2-3, 1997)²; для визначення співвідношення між граматичною структурою терміна на *-оним* і сформованою для його утворення синтаксичною конструкцією потрібно вказати на можливі синтаксичні реалізації видових розбіжностей (*differentiam specificum*) дефініції терміна (див. "Мовознавство", № 2, 2001).

У результаті «аналізуються и логика отношений, и логическое деление объекта исследования с тем, чтобы выявить возможности использования параллельных языковых конструкций для обозначения аналогично воспринимаемых и осмысливаемых фактов, явлений, процессов» [8, с. 10]. Слід підкреслити, що „більш-менш повне дослідження смислової сторони лексем неможливе без розроблення ефективних методів їх семантичного аналізу” [9, с. 68], а «вироблені лексикографічні способи тлумачення лексем – логічний, синонімічний, антонімічний, відсилковий та ін. – становлять метамовний описовий текст, який можна звести до формули, що структурно представляє речення» [9, с. 70].

Як свідчить досліджуваний матеріал, специфіка відношень між компонентами в термінах із двома препонентами в тому, що вони формуються за моделлю з чітко фіксованою позицією препонентів, у якій кожна перша морфема є видовою щодо похідного двохморфемного слова. При цьому дефініції (за термінологією Н.М. Сухариної, формули тлумачення) термінів на *-оним* із двома препонентами складаються з різних компонентів, які відрізняються за своїм функціональним навантаженням та характером взаємовідношень між собою. Як точніше зазначає Ф. де Соссюр, «лишь с помощью предельной специализации можно добиться предельных обобщений» [7].

Іншими словами, у структурно-функціональному аспекті йдеться про виявлення стандартизованих, відшліфованих структур, у межах яких функціонування їх компонентів є однозначним та прозорим. Але «потребовалось уточнить, как именно взаимодействуют (не складываются!) значения в комплексных знаках и какую форму приобретает это взаимодействие в знаках разного типа...» [2, с. 53].

Препоненти термінів, які утворюють досліджувану групу, перебувають у гіперо-гіпонімічних відношеннях, тобто препонент, що прилягає безпосередньо до основи *-оним*, вказує на тип власної назви, а ініціальний препонент – у якій сфері ономастичного простору цей онім функціонує.

²У результаті аналізу 120 дефініцій термінів на *оним*, представлених у лексикографічних виданнях і деяких зуських працях, виявлено 17 родових понять, які свідчать про те, що семантичне наповнення ключового компонента терміна на *оним* не завжди ідентичне значенню терміна *оним*. Ключовий компонент терміна на *оним* /тобто змінюючий елемент *оним*/ може бути змістовим еквівалентом терміна *он. м.*, мати конкретизовану семантику, разом із тим, відповідаючи за змістом термінам *псевдоним* і *криптоним*, мати значення, що цілковито протилежне значенню терміна *чим*, а також співвідноситься із поняттями *термін*, *своєо*

У ролі першого елемента термінів із двома препонентами може вживатися препонент, в семантиці якого відображені модель N_1 -в- N_6 , що характеризує ключовий компонент за сферою його функціонування, моделі N_1 -на- N_6 та N_1 -под- N_5 , що дефінують ключовий компонент за місцем його знаходження (Усі приклади мають бути наведені у доповіді).

Розширення вказаної групи препонентів термінів із двома препонентами можна прогнозувати на основі препонентів, які характеризують об'єкт за місцем його розташування чи за сферою його функціонування.

Терміни, що лежать в основі зазначеної групи, розгортаються в означальні словосполучення із залежним членом-прикметником, твірна основа якого сформована терміном на *-оним* із препонентом, що розміщений на абсолютному початку терміна з двома препонентами і вказує на сферу ономастичного простору, а ключовим компонентом, вираженим іменником у називному відмінку, виступає термін із одним препонентом, мотивуючий термін із двома препонентами: ADJ_1N_1 . Рекомендується суфіксальний спосіб творення прикметника за допомогою суфікса *-Н-* із значенням «свойственный, принадлежащий тому, что названо мотивирующим словом» [5, с. 272].

Отже, терміни, препоненти яких гіперо-гіпонімічно взаємодіють, «на когнитивном уровне представляют также особые «монолитные» структуры, характеризующиеся неоднозначностью и неоднородностью соединений в зависимости от различных комбинаций композиции смыслов» [10, с. 238].

Висновок. Таким чином, результати нашого дослідження демонструють висновок О. Селіванової, згідно з яким когнітивна семантика, транспонуючи феноменологічну теорію пізнання на проблему значення, звільнилася від тиску індивідуальних смислів і уможливила моделювання універсальних чи етнічних структур репрезентації знань як корелятивів конвенційно закріплених за знаками значень [6, с. 21].

Список літератури

1. Евстратов В.О. Наукові підходи до побудови термінологічних систем // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія «Філологічні науки». – 2004. – Т.7. – № 1-2. – С.14-18.
2. Кубрякова Е.С. Композиционная семантика и ее особенности в сфере словообразования // Проблемы семантического анализа лексики. – М., 2002. – С.52-54.
3. Кубрякова Е.С. О нетривиальной семантике в сочетаемости прилагательных с существительными // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура / Отв. ред. Ю.Д.Апресян. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С.148-153.
4. Малюга Н. Площа Свободи в Харкові, Майдан Незалежності в Києві: спроба концептуального аналізу // Наук. вісник Херсонського держ. університету. Серія «Лінгвістика»: 36. наук. пр.– Херсон: Вид-во ХДУ, 2006. – С.173-177.
5. Русская грамматика: В 2-х т. – М.: Наука. 1982. – Т. I: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Введение в морфемику. Словообразование. Морфология. – 782 с.
6. Селіванова О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти): Монографія. – Черкаси: Брама, 2004. – 276 с.
7. Соссюр, Ф. Заметки по общей лингвистике. – М., 1990.
8. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 248 с.
9. Сухарина Н.М. Метод лексичного моделювання лексичної семантики. Мовознавство. – 2001. – №2. – С.68-76.

Юдина Н. Когнитивные основы описания модели «имя прилагательное + имя существительное» в русском языке // VIII Международная конференция «Когнитивное моделирование в лингвистике» 4-11 сентября 2005. – Труды, т. 2. – Москва-Варна, 2005. – С.235-243.

Иванова Н.Г., Кириченко Л.Г. ГИПЕРО-ГИПОНИМИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ПРЕПОНЕНТОВ ТЕРМИНОВ: СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ И СЕМАНТИКО-КОГНИТИВНЫЙ АСПЕКТ

В статье рассматриваются некоторые вопросы анализа структуры многокомпонентных терминов на -оним в структурно-функциональном и семантико-когнитивном аспекте.

Ключевые слова: оним, препонент, терминологический элемент, грамматическая структура термина

Ivanova N.G., Kiritshenko L.G. HYPO-HYPERONYMIC RELATIONS OF THE PREPONENTS TERMS: STRUCTURE, FUNCTIONS, SEMANTIC, COGNITIVE

The article deals with the analyses of the semantic and cognitive relations implemented in more than 200 two-preponent terms (with "оним"). In all these terms the first and the second preponent are in hypo-hyperonymic relations. The author investigates the differential specifications occurring due to various term's definitions.

Key words: onym, preponent, term elements, grammatical structure of the terms

Поступила до редакції 23.03.20